

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СІМ'Ї

УДК 159.922.7-053.2/.3-053.6:613.88
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.304893>

Тетяна Валько, доктор філософії, асистент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СІМ'Ї

У статті представлено результати дослідження поглядів батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями на проблему сексуального виховання останніх в умовах сім'ї. Охарактеризовано психологічні аспекти особливостей його реалізації, зокрема: розкрито ставлення респондентів до цієї проблеми та перспективи введення окремого курсу для здійснення сексуального виховання підростаючого покоління в умовах закладу спеціальної/інклюзивної освіти, визначено рівень готовності батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями спілкуватись з власними дітьми на теми сексуальності, описано виховний потенціал родин. Встановлено, що незважаючи на позитивне ставлення та розуміння значення здійснення сексуального виховання у частини респондентів, у більшості опитаних батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями бракує знань та досвіду реалізації цього напрямку виховної роботи в межах власної сім'ї.

Ключові слова: сексуальне виховання; батьки; сім'я; підлітки з інтелектуальними порушеннями.

Лім. 5.

Tetiana Valko, Doctor of Sciences (Philosophy), Assistant of the
Special and Inclusive Education Department,
Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiyenko National University

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SEXUAL EDUCATION FOR ADOLESCENTS WITH
INTELLECTUAL DISABILITIES IN A FAMILY SETTING

The article addresses an important issue concerning the psychological aspects of implementing sexual education for adolescents with intellectual disabilities in a family setting. The author presents the results of a study on the views of parents of adolescents with intellectual disabilities on the issue of sexual education for their children within the family. An analysis of the psychological aspects of its implementation has been conducted, including the respondents' attitudes towards this issue and the prospects of introducing a separate course for sexual education of the younger generation within the framework of special/inclusive education institutions, as well as determining the readiness of parents of adolescents with intellectual disabilities to communicate with their own children on matters of sexuality and describing the educational potential of families.

The significance of the family environment as the primary setting for shaping adolescents' perceptions of sexuality and relationships for those with intellectual disabilities is scientifically substantiated. It is determined that parents play a key role in creating an open and supportive atmosphere conducive to the healthy development of sexual self-awareness and behaviour in their children. However, to ensure effective sexual education within the family, it is also necessary to provide parents with access to educational resources and establish partnership cooperation with educational institutions.

Despite the positive attitudes and understanding of the importance of sexual education implementation among some respondents, the majority of surveyed parents of adolescents with intellectual disabilities lack knowledge and experience in implementing this aspect of educational work within their own families. Most respondents expressed doubts and uncertainty about their readiness for such conversations, indicating the need for support and training for parents in this area.

The author argues for the necessity of a comprehensive approach to sexual education for adolescents with intellectual disabilities, which takes into account the importance of family support, individualized educational methods, and the use of partnership approaches with student families in educational institutions.

Keywords: sexual education; parents; family; adolescents with intellectual disability.

Постановка проблеми. Реформування спеціальної освіти передбачає системне вивчення багатьох проблем, особливо тих, які довгий час замовчувались та нівельувались. У цьому контексті актуальною є проблема психосексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями у сім'ї. Попри значний інтерес науковців-теоретиків, практична реалізація сексуальної просвіти та превентивної роботи у цьому напрямі в Україні реалізується на недостатньому

рівні. Однією із причин є стигматизація проблеми. Для багатьох батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями сексуальне виховання пов'язане з "незручними" питаннями, на які у них немає чіткої відповіді. Відсутність одноставної та послідовної позиції щодо перспектив реалізації цієї проблеми спонукає дорослих до викривлення інформації та ігнорування питань психосексуального розвитку підлітків з інтелектуальними порушеннями у загальній системі сімейного вихо-

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СІМ'Ї

вання, що не є конструктивним варіантом їх вирішення.

Зважаючи на особливості психофізичного розвитку, підлітки з інтелектуальними порушеннями не завжди спроможні самостійно осмислити вікові зміни власного тіла; природу людських потреб, потягів, бажань; свою сексуальність та культуру стосунків з протилежною статтю; репродуктивну відповідальність тощо [5]. Якщо підліток з нормативним розвитком може отримати інформацію з альтернативних джерел (однолітки, школа, інтернет), то старшокласник з інтелектуальними порушеннями часто перебуває в інформаційному вакуумі, де основним джерелом інформації є батьки.

Проблемі статевого виховання та психосексуального розвитку дітей з ООП присвячені дослідження: Т. Валько (про гендерні стереотипи та особливості уявлень про інтимні аспекти самостійного сімейного життя у підлітків з інтелектуальними порушеннями [1]); О. Вишневської (про сексуальне виховання дітей і підлітків з особливими освітніми потребами); А. Грабовик (про психосексуальність, стать та виховання дітей і підлітків з ООП); А. Іваненко (про статево-рольову ідентифікацію підлітків з інтелектуальними порушеннями [2]); В. Левицького (про особливості статево-рольового виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах спеціальних закладів освіти [3]); А. Шиделко (про підготовку фахівців до здійснення сексуального виховання, сексуальної просвіти та превентивної діяльності в Україні); Ю. Ярмоленко (про статево виховання дітей з особливими освітніми потребами) та ін. Водночас недостатньо вивченими є психологічні аспекти сексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями у сім'ї.

Мета статті – здійснити аналіз психологічних аспектів сексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до відомостей, які наводить ЮНІСЕФ, сексуальністю вважається вроджена фізіологічна функція та потреба людського організму, що є аналогічною та рівнозначною з процесами травлення, дихання тощо. Кожна людина від народження має певний фізіологічний сексуальний потенціал. Надалі вона формується у межах індивідуального життєвого досвіду. Сексуальністю є сукупність внутрішніх та зовнішніх ознак, які роблять одну людину привабливою для іншої [4]. Загальновідомо, що сексуальність змінюється з віком, незмінно присутня протягом усього життя людини та у багатьох ситуаціях зумовлює її соціальну поведінку. Сексуальність перманентно забезпечує репродуктивну, комунікативну та гедоністичну функції. Відповідно до психологічного підходу, компонентами сексуальності є: чуттєвість

(усвідомлення власного тіла, фізіологічне та психологічне задоволення); статева ідентичність (усвідомлення приналежності до певної статі); інтимність (здатність відчувати емоційну близькість до іншої людини); репродукція (ставлення людини до продовження роду). Сексуальне виховання розглядається як виховання у молодого покоління адекватного ставлення до власного тіла, сексуальності та сексуальних стосунків, формування у них безпечної і відповідальної поведінки.

З метою дослідження особливостей реалізації сексуального виховання підлітків з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї було проведено анонімне анкетування батьків учнів з легким ступенем інтелектуального порушення з метою вивчення їх ставлення до цієї проблеми та перспективи введення окремого курсу для здійснення сексуального виховання підростаючого покоління в умовах закладу спеціальної/інклюзивної освіти, визначення рівня готовності батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями спілкуватись з власними дітьми на теми сексуальності та виховного потенціалу родин. У межах організації дослідження виникали суттєві труднощі, зокрема: значна частина респондентів відмовлялись відповідати на питання анкети, довідавшись про їх зміст, висловлювали занепокоєння й обурення. Вочевидь для частини батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями ця тема є табуованою.

Аналіз анкет респондентів, які погодились взяти участь у дослідженні особливостей реалізації сексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах сім'ї, дозволяє констатувати їхню розгубленість та відсутність однострійної стратегії щодо реалізації цього напрямку виховання. На запитання про те, що таке сексуальне виховання, батьки підлітків відповідали: *“Сексуальне виховання – це процес навчання наших дітей про здоровий і безпечний спосіб виявлення своєї сексуальності та встановлення границь у відносинах”, “Для нас сексуальне виховання означає навчити наших дітей про важливість збереження інтимності та розуміння власного тіла та меж у відносинах з іншими людьми”, “Сексуальне виховання – це процес, у якому ми навчаємо наших дітей про фізіологію та емоційні аспекти стосунків, про значення взаємоповаги та відповідальності”, “Для нас сексуальне виховання означає відкрите спілкування з нашими дітьми про сексуальність та виховання їх у понятті здорових стосунків і безпечної поведінки”.* Серед батьків були і ті, які не дали відповіді на це запитання. Зауважимо декілька вірогідних причин, цього, а саме:

– Недостатня обізнаність. Респонденти не володіють знаннями щодо сексуального виховання через відсутність знань або доступу до інформаційних ресурсів на цю тему.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СІМ'Ї

– Культурні та релігійні чинники. Вплив культурних чи релігійних переконань може призвести до уникнення обговорення сексуальних тем в деяких сім'ях, що призводить до відсутності відкритого спілкування та розуміння поняття сексуального виховання.

– Психологічні бар'єри. Батьки можуть відчувати страх або невпевненість у власних знаннях та навичках, що ускладнює відкрите обговорення сексуальності зі своїми дітьми.

У 44,4 % опитаних батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями виявлено негативне ставлення до ідеї реалізації сексуального виховання у сімейному середовищі. Ці респонденти висловили стурбованість та обурення щодо обговорення цих тем у межах сім'ї, вважаючи їх непристойними чи неактуальними для підлітків з інтелектуальними порушеннями. Батьки всерйоз збентежені ідеєю відкритого обговорення сексуальних тем у контексті сімейного виховання і переконані, що ця ініціатива може призвести до неадекватного сприйняття та розвитку у них неприпустимих поглядів на сексуальність, зокрема: *“розмови на подібні теми є неприпустимими і спонукатимуть підлітків з порушеннями у розвитку до раннього сексуального життя”*, *“провокуватимуть негативні прояви поведінки”* та ін. Водночас сексуальне виховання, навпаки, є превентивною мірою, яка здатна убезпечити підлітків з інтелектуальними порушеннями від життєвих помилок.

33,3 % охоплених дослідженням батьків мали сумніви та невизначеність стосовно цієї ініціативи, вказуючи на складність і специфічні аспекти сексуального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями. Вони вказали на свою недостатню підготовку та розуміння того, як найкраще надати підтримку своїм дітям. 22,2 % респондентів висловили позитивне ставлення до цієї ініціативи, вказуючи на необхідність адаптації сексуального виховання до потреб та можливостей їхніх дітей. Зокрема, відзначили важливість відвертого спілкування з дітьми на цю тему, а також наголосили на потребі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її особливостей та рівня розвитку. Ставлення респондентів може вказувати на готовність цієї частини батьків активно взяти участь у процесі сексуального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями та сприяти їхньому гармонійному розвитку у сімейному середовищі.

Аналіз відповідей батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями дає підставу констатувати спільні тенденції та підходи, а саме: батьки висловили бажання мати доступ до спеціалізованої інформації та навчальних ресурсів з питань сексуального виховання дітей з особливими потребами. Крім того, вони наголосили на важливості включення таких аспектів, як безпека, гігієна та взаємоповага, у контекст сексуального виховання, щоб допомогти дітям зрозуміти й розвинути здо-

рове ставлення до свого тіла та взаємин з іншими. Вочевидь частина батьків розуміють важливість інклюзивного підходу до сексуального виховання та готові активно співпрацювати з освітніми та соціальними установами для забезпечення цієї підтримки в сімейному середовищі. Водночас відповіді респондентів вказують на складність і різноманітність поглядів батьків на проблему, що може виникати внаслідок індивідуальних особливостей кожної сім'ї, освітнього рівня, культурних уявлень та інших чинників. Відсутність однозначної позиції у частини респондентів підкреслює необхідність подальших обговорень та освітніх заходів з метою розробки більш загальноприйнятних стратегій сексуального виховання для підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Відповіді батьків на запитання, як вони оцінюють свою готовність здійснювати сексуальне виховання в умовах сім'ї були різними. Лише 11,1 % з них висловили впевненість у здатності ефективно спілкуватися зі своїми дітьми на теми сексуального виховання, наголошуючи на важливості відкритості та довіри. Вони вважають, що здатні забезпечити своїх дітей необхідною інформацією та підтримкою для розвитку здорових і збалансованих уявлень про сексуальність. 99,9 % батьків висловили сумніви та невпевненість у своїй готовності до таких спілкувань. Вони почуваються себе незручно чи невпевнено через відсутність досвіду, відчуття неузгодженості з культурними нормами. Ці батьки можуть потребувати додаткової підтримки та ресурсів для удосконалення своїх навичок спілкування на ці теми.

Наступним етапом опитування було визначення психологічних бар'єрів, що перешкоджають батькам підлітків з інтелектуальними порушеннями здійснювати сексуальне виховання. Встановлено, що одним із таких є відчуття невпевненості та страху щодо подальшої реакції та поведінки дитини після обговорення сексуальних тем. Зокрема, респонденти побоюються викликати негативну або неприйнятну реакцію підлітка з інтелектуальними порушеннями, що може призвести до відчуття невдачі та нездатності впоратися з цією ситуацією. Опитані батьки також вказують на страх щодо можливих наслідків відкритого обговорення сексуальності, таких як розвиток небажаних поведінкових реакцій або подальша втрата контролю над ситуацією. Респонденти вагаються, чи варто відкрито говорити про сексуальні теми зі своїми дітьми з опори на ці страхи та переконання, що це може бути шкідливим для їх психоемоційного стану. Частина батьків не заперечують, що мають власні психологічні бар'єри, пов'язані з особистим досвідом вихованням у батьківській родині та ставленням до сексуальності. Наприклад, вони можуть переносити власні негативні досвіди чи переконання на виховання своїх дітей, що ускладнює відкрите спілкування на ці теми.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СІМ'Ї

Усунення цих психологічних бар'єрів вимагає ретельного аналізу та розвитку підходів, спрямованих на підтримку батьків у відкритому й конструктивному спілкуванні з підлітками з інтелектуальними порушеннями щодо сексуального виховання. Інтерактивні тренінги можуть стати ефективними методами навчання батьків навичок ефективного спілкування з підлітками на сексуальні теми. Крім того, важливо проводити інформаційні зустрічі та консультації для батьків, де вони матимуть можливість отримати фахову підтримку та відповіді на свої запитання щодо сексуального виховання. Це може передбачати ознайомлення з корисними ресурсами, які допоможуть батькам розібратися у складних аспектах сексуальної освіти та знайти способи подолання їхніх власних обмежень та страхів.

88,8 % опитаних респондентів висловили бажання, щоб був уведений курс сексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах закладу освіти. Вони переконані, що це дасть позитивний результат, оскільки фахівці, які працюють в спеціальних та інклюзивних закладах освіти, володіють необхідними компетентностями для реалізації цього напрямку виховання. Батьки вважають, що такий курс може бути корисним для підлітків з інтелектуальними порушеннями, допомагаючи їм зрозуміти важливі аспекти сексуальності та розвивати навички безпечних і здорових стосунків. Однак у 22,2 % респондентів було негативне ставлення щодо цієї ідеї. Батьки переконані, що сексуальне виховання є сферою, за яку відповідальні найближчі члени сім'ї. Респонденти вважають питання сексуального виховання непристойними або неприйнятними для підлітків з інтелектуальними порушеннями через їх особливу вразливість, незрілість та навіюваність у порівнянні з однолітками з нормотиповим розвитком.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Результати дослідження психологічних аспектів сексуального виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах сім'ї вказують на важливість індивідуального та комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми. Зокрема необхідно враховувати особливості сімейної ситуації, в якій виховується підліток з інтелектуальними порушеннями, а саме: рівень інтелектуального розвитку батьків, виховний потенціал родини, її релігійні та культурні уявлення тощо. Важливо забезпечити сприятливе психологічне середовище для спілкування про сексуальність у сімейному колі. Родинна підтримка, довіра та розуміння є ключовими факторами для успішного сексуального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями.

Результати опитування батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями вказують на відсутність одностайної позиції щодо необхідності реалізації сексуального виховання, наявність низки психологічних бар'єрів та переважне бажання делегувати цю функцію фахівцям спеціаль-

них /інклюзивних закладів освіти. У цьому контексті, наголошуємо на важливості формування партнерської співпраці закладів освіти з батьками підлітків з інтелектуальними порушеннями, за якої батьки отримують не лише доступ до інформації але і зможуть підвищити рівень своєї практичної компетентності.

Перспективою розгортання дослідження в зазначеному напрямі є розробка змісту та методів підготовки батьків підлітків з інтелектуальними порушеннями до реалізації сексуального виховання в умовах сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валько Т.І. Формування уявлень про сім'ю у підлітків з інтелектуальними порушеннями : дис... докт. філософії: 016 : Спеціальна освіта. Кам'янець-Подільський, 2023. 229 с. URL: https://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/valko_dysertatsiia-pdf-a.pdf (дата звернення: 08.04.24).
2. Іваненко А.С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків : дис... канд. псих. наук : 19.00.08. Київ, 2016. 254 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Ivanenko.pdf (дата звернення: 29.03.2024).
3. Левицький В.Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушеним інтелектом до сімейного життя : зб. наук. праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006. 348 с.
4. Миронова С.П. Матвєєва М.П. Статеве виховання у допоміжній школі : посібн. для вчит. Кам'янець-Подільський, 1996. 30 с.
5. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник, Київ : Знання, 2008. 359 с.

REFERENCES

1. Valko, T.I. (2023). Formuvannia uiaflen pro simiu u pidlitkiv z intelektualnymy porushenniamy [Formation of perceptions about family among adolescents with intellectual disabilities]. *Doctor's thesis*. Available at: https://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/valko_dysertatsiia-pdf-a.pdf (Accessed 08 Apr. 2024) [in Ukrainian].
2. Ivanenko, A.S. (2016). Formuvannia uiaflen pro maibutniu simiu u rozumovo vidstalykh pidlitkiv [Forming ideas about the future family of mentally retarded adolescents]. *Candidate's thesis*. Available at: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Ivanenko.pdf (Accessed 29 Mar. 2024) [in Ukrainian].
3. Levytskyi, V.E. (2006). Osoblyvosti pidhotovky uchniv starshykh klasiv z porushenym intelektom do simeinoho zhyttia [Peculiarities of training senior students with impaired intelligence before family life]. *Medobory*, 348 p. [in Ukrainian].
4. Myronova, S.P. & Matvieieva, M.P. (1996). Stateve vykhovannia u dopomizhnii shkoli [Articles education at secondary schools]. *Teacher's guide*. 30 p. [in Ukrainian].
5. Synov, V.M., Matvieieva, M.P. & Khokhlina O.P. (2008). Psykhoholohiia rozumovo vidstaloj dytyny [Psychology of a mentally retarded child]. *Kyiv*, 359 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.04.2024